

ФОЛЬКЛОР У ТЕОРЕТИЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

**Дмитренко М. Українська фольклористика:
проблеми методології. – К.: Паливода А.В.,
2014. – 364 с.**

Теоретичним проблемам вивчення фольклору присвячена нова монографія відомого вченого, завідувача відділу фольклористики ІМФЕ НАН України, доктора філологічних наук, професора Миколи Дмитренка. Автор зосередив увагу на основоположних поняттях цієї філологічної галузі: дефініції терміна “фольклор”, категорії жанру, таким актуальним проблемам, як “фольклор та ідеал”, “фольклор і менталітет”. Чимало обсягу видання відведено науковим проектам із фольклористики та окремому науковому напрямку – фольклористичній критиці. Поява цієї принципово важливої праці зумовлена потребою узагальнити здобутки попередників і сучасників, а також необхідністю уточнити, виробити нову теоретико-методологічну базу студій фольклору. Ідеться передусім про ревізію поглядів на фундаментальні терміни й поняття, про природу фольклору, його специфіку, форми реалізації в сьогоденні.

У першому розділі “Фольклор як універсальна система” М. Дмитренко висвітлює такі проблеми: “Фольклор: фундаментальне поняття нематеріальної традиційної культури і науковий термін”, “Специфіка фольклору: ознаки, функції”. Критико-аналітичний розгляд фольклористичних здобутків українських учених поставлено в контекст європейський і світовий, тож маємо нагоду простежити появу терміна “фольклор” (1846 р.), його змістове наповнення впродовж понад півтора столітнього студювання в різних наукових традиціях, а саме європейській (Англія, Франція, Німеччина, Польща, Литва та ін.), американській (США, Канада), російській та ін.

М. Дмитренко навів кілька десятків різноманітних дефініцій, що відображають рух наукової думки в пізнанні феномену фольклору, прокоментував ці визначення, спростував деякі наївні чи неповні тлумачення терміна. Поділяємо тривогу дослідника стосовно регресивного принципу розуміння традиційної творчої діяльності народу (народів). Автор, зокрема, зазначає, як універсальна динамічна система

фольклор “потребує інтенсивного пошуку відповідних методологічних підходів, а не регресивної концепції списання традиційної культури в архів історії, що бачимо в деяких учених – adeptів глобалізаційних процесів на прикладі витворення псевдонаукового поняття “постфольклор” (16). Учений нагадує про концепцію безсмертя народної творчості, що належить Олександрові Потебні (1835–1891); суть її полягає в утвердженні тези, що фольклор “живе скрізь, щогодинно і щохвилино, де говорять і думають”; це творчість “повсюдна, безперервна”, пов’язана з мовною діяльністю, світоглядом. Американський дослідник А. Дандес наприкінці ХХ ст. підтвердив постулат українського філолога: “Фольклор універсальний: був завжди і, мабуть, буде завжди”. Сучасний культуролог А. Каргін також вважає, що кожна людина – носій фольклору. Тож, висновкує М. Дмитренко, префікс “пост-” застосовувати до поняття “фольклор”, як і до поняття “мова”, нема підстав (17).

Автор монографії критично поставився й до таких популярних у науці означень, як “класичний фольклор”, “новітній фольклор”, котрі, на його думку,

фольклору не стосуються, бо запозичені зі сфери характеристики професійної творчості (мистецтва і літератури). Слово “новітній” не містить суттєвих ознак, що ними можна було би характеризувати фольклор; але це не стосується таких понять, як “новітня історія”, “новітня література” (хоча й тут “новітній” – досить умовне поняття). Дослідник іронізує: мовознавці (чи такі консервативні, чи такі мудрі?) наразі не застосовують поняття “новітня мова”... (27-28).

Специфіку фольклору у книжці розглянуто крізь призму ознак і функцій. Автор не лише оглянув наявні особливості, що їх фіксували й попередники, а й уперше назвав й інші присутні прикмети. В. Анікін зараховує до фольклору лише художню творчість. М. Дмитренко, не поділяючи погляду російського вченого, у переліку подає цю категорію модально: художність / нехудожність (не все у фольклорі художнє). До основних ознак, на думку дослідника, належать не лише усність, колективність, традиційність, варіантність, імпровізаційність, а й етнічна (національна) належність, родогенез, соціолокальність, безцензурність та ін. Слушно зауважено: ознаки, властивості фольклору в переліку – явища не одного порядку чи рівня. Вибудувати їх за послідовною важливістю складно, бо окремі з них – основоположні, першорядні, інші – підпорядковані чи такі, що доповнюють якусь істотну грань найважливіших, стосуються внутрішньої чи зовнішньої характеристики фольклорного явища, його активного функціонування чи пасивного стану. Та й не всі ці ознаки властиві кожному жанру чи нежанровій фольклорній змістоформі (46).

У різні епохи фольклор, його видоформи, жанри набували різноманітних функцій. Без урахування аспекту функціональності суть фольклору збагнути практично неможливо. Функція чи поєднання декількох функцій із (зазвичай) переважанням однієї чи (зрідка) паритетом двох чи трьох визначали тему, зміст і форму твору, способи його застосування. До основних функцій, що найповніше розкривають специфіку фольклору, на думку М. Дмитренка, належать пізнавальна,

утилітарно-практична, комунікативна (інформаційно-комунікативна), ідеологічна, консолідаційна, магічно-ритуальна, обрядова, регуляційна (або стабілізаційна), ідентифікаційна, естетична, навчальна (дидактична), виховна, етична, розважальна, прогностична та ін. (61). Відкритість, незавершеність переліку виправдана, бо деякі вчені виокремлюють ще й такі функції: соціально-побутова (К. Чистов), маніфестаційна, гедоністична, рекреаційна (А. Морозов) тощо.

Виходячи з багатьох спостережень, ознак, особливостей, що їх виявили та зафіксували попередники, з розуміння фольклору та його інтерпретацій у різних наукових традиціях, М. Дмитренко запропонував узагальнену дефініцію, хоч перед тим і навів категоричну заяву І. Франка про те, що правила та дефініції – “повна нісенітниця, а властиво недокладний опис одного якогось твору, або вираз поглядів на творчість в однім якимсь моменті історичнім і вже зовсім не надається до дефініції подібних творів других і з других часів”.

Аргумент сучасного дослідника: для наукового пошуку суті процес ствердження, заперечення, уточнення закономірний; динаміка функціонування термінології підлягає загальним законам інтелектуальної діяльності. Отже, фольклор – вияв народного світогляду як елемент суспільної свідомості, що реалізується в повсякденних мовленнєвих, словесно-музичних (пісенних, речитативних), ритуально-обрядових, ігрових, функціонально-змістових і жанрових формах, має відповідні функції (перелік див. вище), твориться й поширюється, зазвичай, у варіантах (виняток становлять деякі обрядові, паремійні зразки). Важливі ознаки фольклору: анонімність творення, колективність, традиційність (тяглість, стабільність), змінність (імпровізаційність, трансформація), безцензурність, ідеальність, консервація, актуалізація, мовна ідентичність, національна (етнічна) належність. Окремим групам зразків фольклору властивий синкретизм (поєднання мовленнєвих, словесно-музичних, ігрових, танцювальних, мімічних та ін.

елементів). Творець, носій-виконавець фольклору – кожний представник людської спільноти, передусім обдарована особистість із феноменальною пам'яттю, здібностями оповідача, співака, знавця ритуально-обрядової сфери тощо. Зразки фольклору поширюються як певні знання, уявлення, фантастичні й реалістичні твори індивідуально та колективно (різною кількістю осіб – соло, дуєтом, тріо, ансамблем, гуртом). Для мовленнєвих, оповідних груп зразків фольклору властива лише індивідуальна форма поширення (паремії – прислів'я, приказки, загадки, прикмети та ін., казки, легенди, перекази, бувальщини, оповідання, анекдоти тощо). Словесно-музичні зразки поширюються як індивідуально, так і колективно (64-65).

Отже, дефініція М. Дмитренка уточнює й доповнює деякі аспекти визначень попередників. Чимало дослідників, наприклад, фіксують варіантність / багатоваріантність як ознаку фольклору. Автор рецензованої праці слушно вважає, що не всім фольклорним творам властива варіантність.

Другий розділ монографії “Фольклор: категорія жанру”. У сучасній фольклористиці ставлення до жанровості фольклору неоднозначне, превалює погляд, що категорія жанру більше властива літературній творчості та мистецтву з матеріальним (предметним) вираженням. На думку М. Дмитренка, багатовимірність поняття “жанр” створила чимало труднощів науковцям унаслідок застосування неадекватних методологічних підходів до розуміння специфіки фольклору як універсальної системи. Оглянувши визначення категорії жанру В. Проппом, Б. Путіловим, В. Гусевим, І. Березовським, О. Деєм, С. Росовецьким, В. Соколом та ін., автор утврджує органічну необхідність застосування цієї категорії у фольклористиці, але для глибшого розкриття її специфіки варто “окреслювати повніше коло ознак” (76).

До специфічних ознак та функцій фольклору М. Дмитренко зараховує ідеальність та ідеалізацію, тому окремий розділ присвячує цій проблемі. Категорія ідеалу та пов'язана з нею функція ідеалізації належить до універсальних

загальнолюдських понять і, на думку автора, становить одну з істотних властивостей фольклору. Більше того, у фольклорі сфера ідеального – неодмінна умова, адже пізнання й відтворення дійсності відбувається шляхом десакралізації, перетворення божого на людське і, навпаки, від буденного, реального, земного, людського до священного, трансцендентного, космічного. Ідеал людини у фольклорі формувався впродовж тривалого часу як своєрідний критерій прекрасного. Тому дійсність у фольклорних творах здебільшого міфологізована (поетизована), героїзована, ліризована, аби наблизити її до ідеалу. Фактор ідеалізації через фольклор, традиційними засобами оформлення світогляду в систему, наголошує вчений, належить до фундаментальних понять, що характеризують менталітет спільноти.

Відповідно в четвертому розділі й розкрито проблему “фольклор і менталітет”. Вочевидь, сповідуючи оптимістичний світогляд, автор наголосив передусім на позитивних рисах менталітету українців – героїв фольклору: працьовитість, волелюбність, духовний аристократизм, демократизм, доброзичливість, талановитість, кмітливість та ін. Основоположними характеристиками людського ідеалу для українців, на думку М. Дмитренка, було й залишається гармонійне поєднання фізичної краси людини з багатим внутрішнім світом. Складником ідеальної парадигми з погляду української ментальності стали такі риси, як врода, сила, розум, вірність, чесність, правдивість і справедливість, доброта, задушевність, працьовитість, а також патріотизм, жертвовність тощо (105-106). Свого часу властиву українцям “сонячну лагідність і жвавість, поєднану з журливістю” завважив І. Франко у статті “Українці” (1906). Підсумок розділу: категорія ментальності, відображена у фольклорі, – досить стабільний і надійний компонент для всебічної характеристики людини та прогностичних візій її дій в умовах глобалізаційних викликів та міжетнічних конфліктів сьогодення.

М. Дмитренко – керівник декількох принципово важливих для нашої

науки проектів. Зокрема, це історія української фольклористики; українські народні думи в 5-ти томах та українська фольклористична енциклопедія. Про принципи реалізації згаданих проектів ідеться в наступному розділі монографії. Цікаво, що до розділу ввійшли не лише методологічні основи, концепційні розробки, а й деякі конкретні матеріали як своєрідні приклади чи ілюстрації до теоретичних викладок. Так, у першому підрозділі подано студії “Іван Франко та Олександр Потебня”, “Постать Василя Доманицького в історії української фольклористики”, “Внесок Олексі Воропая в українську фольклористику”, “Народознавець Роман Кирчів”. У третьому підрозділі, крім мети, завдань, вимог і критеріїв написання статей до енциклопедії, уміщено два зразки – статті про О. Потебню та видатну народну співачку Явдоху Зуїху.

Складний та неоднозначний шостий розділ рецензованої монографії. Автор послідовно впродовж десятиліть застосовує термін “фольклористична критика”. У праці цей термін фактично набуває означення окремого наукового напрямку. М. Дмитренко пише: “До методологічно важливих аспектів наукового життя належить оцінка зробленого попередниками (історія галузі) чи сучасниками – критика. Питання про фольклористичну критику як окрему галузь діяльності у фольклористиці не ставилося, хоча інститут експертних оцінок, фахового рецензування, оглядів,

популярних відгуків у фольклористиці існує майже протягом двох століть. <...> Фольклористична критика – це не тільки рецензії та відгуки на видання: монографії, збірки фольклору, підручники, посібники, але й оцінка рукописів, відгуки офіційного опонента на дисертації, відгуки на автореферати, відгуки наукового керівника тощо” (159).

М. Дмитренко часто виступає офіційним опонентом під час захистів докторських і кандидатських дисертацій, під його науковим керівництвом захищено низку кандидатських робіт, він член двох спеціалізованих рад із захисту докторських дисертацій (в ІМФЕ НАН України та у Львівському національному університеті імені Івана Франка), отже, має чималий досвід методологічного вишколу й авторитет експерта. Саме тому матеріали розділу фольклористичної критики для багатьох дослідників, особливо молодих, будуть повчальними.

Книжка вміщує великий бібліографічний розділ (413 позицій), іменний покажчик.

Отже, монографія “Українська фольклористика: проблеми методології” демонструє гострий критико-аналітичний розум її автора, містить багато нових спостережень та ідей, а це утворює думку про те, що в особі М. Дмитренка маємо очільника київської наукової академічної школи у фольклористиці. Спрямована на розвиток галузі, праця стане добротною методологічною настановою для фольклористів України.

*Марія Бочко, Іван Хланта
м. Ужгород*

Отримано 12 травня 2015 р.